

«Безпачпортні волоцюги». За що в братній сім'ї народів «космополітів» незлюбили

«За великий російський народ», худ. Михайло Хмелько, 1947 рік

В історії СРСР досить ганебних сторінок і «боротьба з космополітизмом» — лише одна з них. Як і її родичка — кампанія проти «низькопоклонства перед Заходом». За дивним (або не дуже) збігом обставин у ролі головних космополітів виявилися євреї.

Лютнева революція 1917 року ліквідувала всі національні обмеження, які існували в Російській імперії. У 1920-ті, на тлі мрій про майбутню світову революцію і єдину родину народів, інтернаціоналізм став офіційною ідеологією.

Обставини почали змінюватися в роки Другої світової, коли вождь вирішив зробити ставку на російський патріотизм. Ну, а коли один народ піднімають, інші доводиться опустити.

24 травня 1945 року на прийомі в Кремлі Сталін проголошує тост «За російський народ!». З цих пір навіть формальна рівність йде в минуле, і росіяни, як підкреслював «батько народів», стають «найвидатнішою нацією з усіх націй, що входять до складу Радянського Союзу».

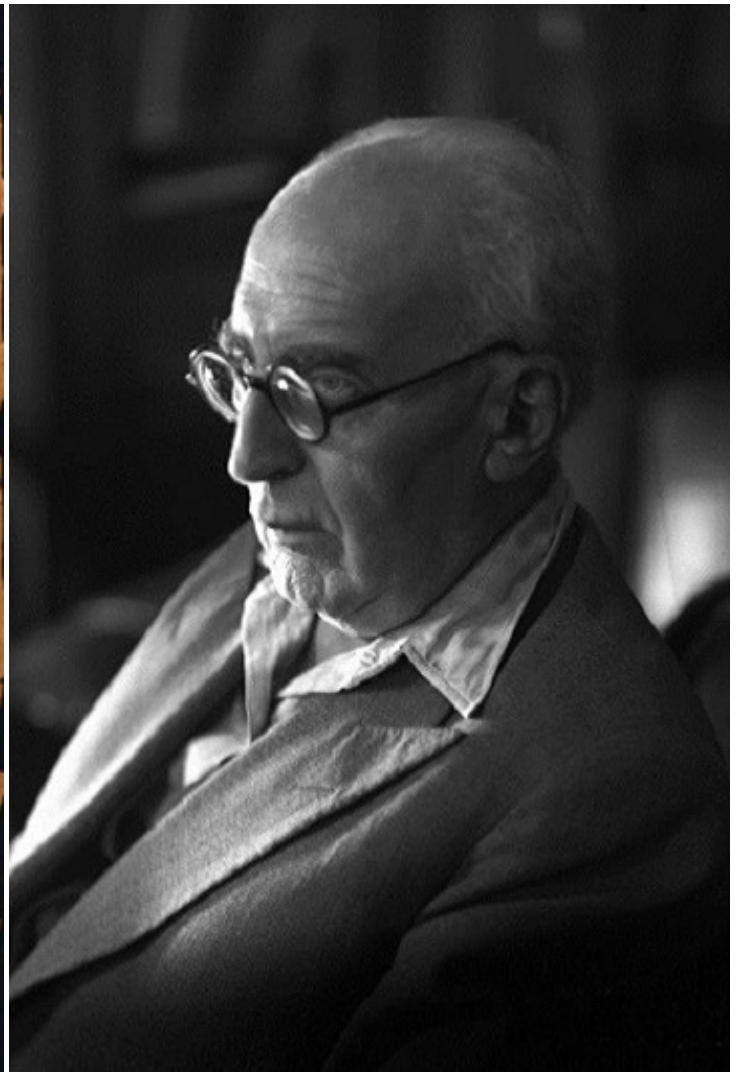
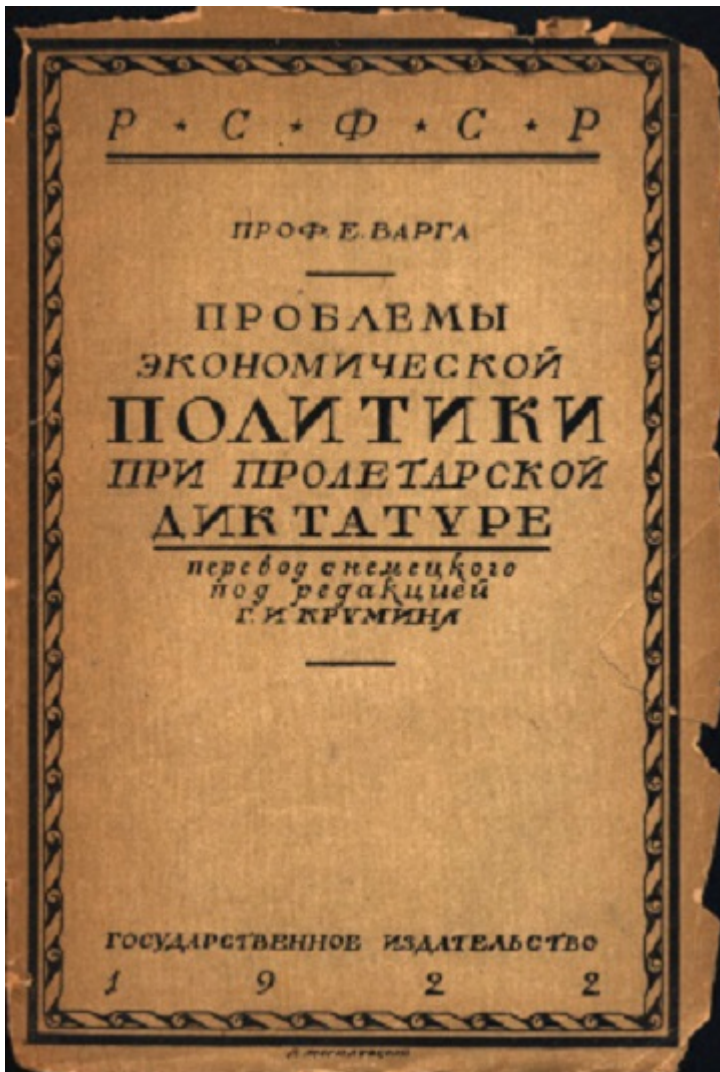
Це потягло за собою зміну ідеологічної парадигми й пошук російських пріоритетів у науці, техніці, філософії і т. ін. Так, виявилось, що лампочку винайшов не Едісон, а Яблочков, перший літак сконструювали не брати Райт, а Можайський, і навіть велосипед придумав уральський селянин Артамонов.

У травні 1947 року зазнала розгрому книга Ісаака Нусінова «Пушкін і світова література», мовляв, поет виглядає в цій роботі «всього лише додатком західної літератури», у той час як «тільки наша література має право на те, аби вчити інших новій загальнолюдській моралі». Автора обізвали «безпачпортним волоцюгою», він помер під час слідства в Лефортово...

Після низки статей кампанія по боротьбі з космополітами набула чітко антиєврейських відтінок. Жертвами її стали дуже різні люди — від відданих (у всіх сенсах цього слова) комуністів до абсолютно аполітичних професіоналів своєї справи.

Ось лише деякі з них — «щасливчики», які не згинули в ГУЛАГу й навіть продовжили кар'єру. Академік Євген Варга — один із провідних радянських економістів 1920-х — 1940-х років. Народився в Будапешті як Єне Вайс, з 1927 року — директор Інституту світового господарства і світової політики АН СРСР, головний редактор кількох економічних журналів. Передбачив економічну кризу 1929 року, користувався міжнародним авторитетом, постійно консультував Сталіна з питань світової економіки.

Євген Варга та одна з його ранніх книг. Фото: ras.ru

У 1946 році вказав на пом'якшення протиріч капіталістичної системи з допомогою державного втручання в економіку. У результаті в наступному році діяльність Варги була піддана різкій критиці, а його Інститут був ліквідований, у тому числі за «неправильну кадрову політику», читай — «надлишкову» кількість євреїв серед співробітників.

Академік відбувся переляком, був понижений в посаді, а з 1956 року працював в Інституті світової економіки і міжнародних відносин АН СРСР. Він помер в 1964-му, а в 1989-му, відповідно до заповіту Варги, був розкритий і опублікований його передсмертний рукопис із гострою критикою радянського режиму в епоху Сталіна і Хрущова.

Борис Натанович Добровінський — один із радянських «Штірліців». Народився в робітничій сім'ї в Прилуках Чернігівської губернії, закінчив фабрично-заводське училище і фізичний факультет МГУ. Фізикою довго займатися не довелося, через добре знання мов був у порядку «партійної мобілізації» відправлений у японський сектор Інституту Сходознавства, і в 1935-му опинився в японському відділі Головного розвідуправління (ГРУ). До війни працював у Китаї. 18 червня 1941 року Добровінський доповів начальнику ГРУ, що від агента з Гонконгу отримано повідомлення: напад Німеччини на СРСР — справа кількох днів. Німці зайняли вихідні позиції для масованого удару по всьому кордону. «Агент надійний. Вважаю за необхідне доповісти тов. Сталіну», — резюмував шпигун. Голіков (тодішній начальник ГРУ) відповів: «Тов. Сталін наказав мені, аби я такого роду англійську дезу йому не доповідав». Згодом Добровінський розповідав, що вся верхівка ГРУ знала (і не тільки від Ріхарда Зорге) про майбутній напад Німеччини. Однак ця інформація рішуче відміталася вождем.

Космополиты-пигмеи пытались подстрелить мхатовскую чайку.

Сталіну за настільки грубий прорахунок ніхто претензій не висував, зате Добровінського у 1950-му звільнили з ГРУ через родичів, які виїхали ще до революції в Америку. Після смерті Віссаріоновича колишній розвідник зробив наукову кар'єру — захистив кандидатську й докторські дисертації, працював в Інституті народів Азії АН СРСР, будучи великим фахівцем з Японії.

Символами перемоги союзників у Другій світовій війні стали два фото: червоний прапор над напівзруйнованим Рейхстагом у Берліні і група американських солдатів, що встановлюють американський прапор на Іводзімі. Автор першого знімка — уродженець Юзівки Євген Халдей. Під час єврейського погрому 13 березня 1918 року були вбиті його мати (при спробі захистити сина) і дід, а сам одnorічний Женя дістав кульове поранення в груди. У 13 років прийшов на завод, тоді ж захопився фотографією і в 16 став фотокором. З 1939 року Халдей — кореспондент «Фотохроніки ТАСС». За чотири роки війни пройшов зі своєю камерою від Мурманська до Берліна. В історію увійшли його кадри з конференції в Потсдамі й підписання акту капітуляції Німеччини. Фотографії Євгена Халдея були представлені в якості речових доказів на Нюрнберзькому процесі.

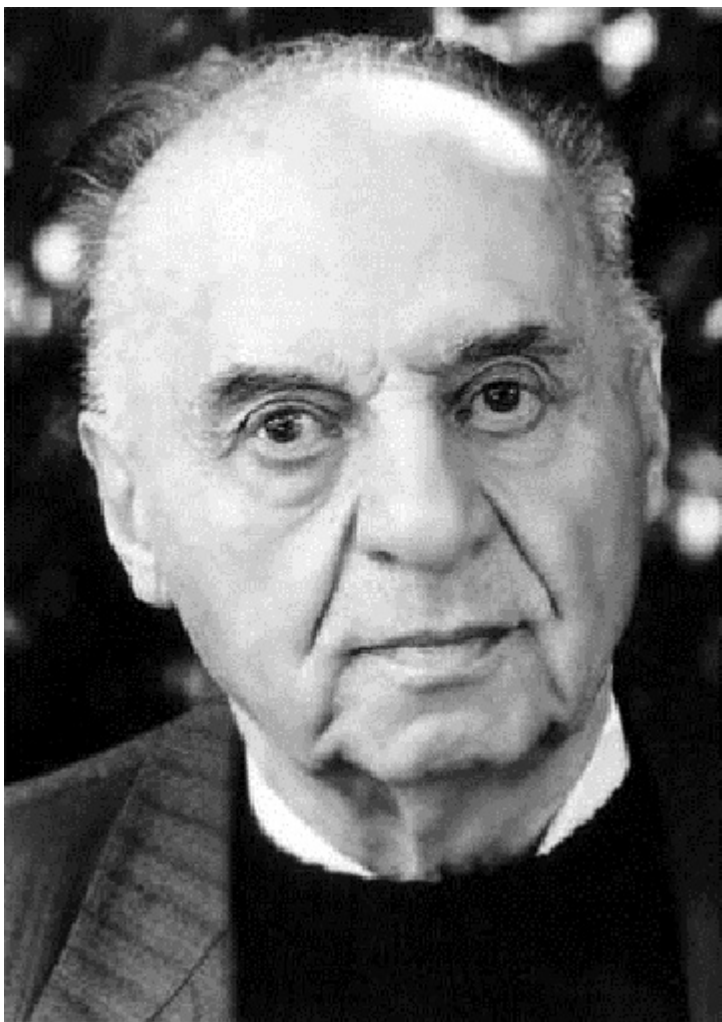

«Прапор перемоги над Рейхстагом». Фото: Євген Халдей

Незважаючи на всі заслуги, в 1948-му фотографа «пішли» із ТАСС. Формальним приводом стало «зменшення обсягу роботи московської редакції», а також «низький загальноосвітній і політичний рівень» кореспондента. Справжня причина полягала в старті кампанії по «боротьбі з космополітами». Лише після смерті Сталіна фотограф повернувся в професію.

У 1995 році в Перпіньяні (Франція) на Міжнародному фестивалі фотожурналістики Євген Халдей був нагороджений Орденом мистецтв та витонченої словесності. У 2014-му його фронтова «Лейка» була продана на аукціоні за \$200 000.

Одним із найбільш значних досягнень радянської кінематографії 1930-х років стала трилогія про Максима, за яку режисери фільму Григорій Козінцев і Леонід Трауберг отримали Сталінську премію першого ступеня. Наприкінці 1940-х Трауберг був уже увінчаним лаврами режисером, лауреатом Ордена Леніна і т. ін. Що не завадило оголосити його «лідером антипатріотичної групи буржуазних космополітів у кінематографії». У «Правді» від 3 березня 1949 року, міністр кінематографії СРСР Іван Большаков рвав і метав: «...Трауберг возвеличував буржуазне кіно, доводив, що наше радянське кіномистецтво є породженням американського, що воно росло і формувалося під впливом американських, французьких, німецьких режисерів, операторів та акторів». Наступний свій фільм режисер зняв лише в 1958-му, а під кінець життя, у роки Перебудови був удостоєний кінопремії «Ніка».

Леонід Трауберг

Абрам Йоффе

«Батько радянської фізики» Абрам Йоффе народився в Ромнах Полтавської губернії, закінчив Технологічний інститут у Санкт-Петербурзі і продовжив освіту в Німеччині під керівництвом знаменитого фізика Вільгельма Рентгена. У 1921-му його призначають директором їм же заснованого Фізико-технічного дослідницького інституту в Ленінграді. Саме тут у вересні 1942 року була створена Лабораторія №2 АН СРСР, яка поклала початок радянській атомній програмі.

Незважаючи на всі заслуги, у грудні 1950 року лауреата Сталінської премії першого ступеня Йоффе знімають із посади директора інституту і виводять із Вченої ради. Не допомогло навіть те, що Абрам Федорович ще в 1911 році заради шлюбу зі своєю обраницею перейшов у лютеранство. Утім, засновнику унікальної наукової школи пощастило. Через пару років йому довірять очолити лабораторію напівпровідників Академії Наук, яку незабаром перетворять в Інститут напівпровідників.

Долі героїв цієї статті — доволі рідкісні приклади хеппі-енду, якщо вважати «удачею» короткочасну заборону на професію. Деяким, як Нусінову або його колезі — літературному критику Григорію Гуковському кампанія коштувала життя. Заочно постраждав навіть німецький єврей Фейхтванґер, яким вважався другом СРСР, а в 1940-х був оголошений «націоналістом і космополітом» і «літературним торгашем».

Найжорсткішими виявилися репресії проти єврейської культури — було заарештовано багато членів Єврейського антифашистського комітету, закриті єврейські журнали й ліквідовано останній у СРСР єврейський театр — ГОСЕТ. Соломона Михоелса не арештували — його за наказом Сталіна просто переїхали вантажівкою. Загалом, з числа лідерів ЄАК були розстріляні 23 особи і 6 загинули під час слідства. Утім, це вже інша, хоча не менш сумна історія державного антисемітизму в СРСР.

Веніамін Чернухін, спеціально для «Хадашот»